

- [1] A képességfejlesztő iskoláért (egy pedagógiai akciókutatás) 1983. (Szerk.: Zsolnai József.) Oktatókutató Intézet, Budapest.
- [2] Bessenyei István—Zsolnai László 1986: Az oktatás és a gazdasági reformfolyamat. (In: Az infrastrukturális ágazatok gazdaságtana.) Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- [3] Gazsó Ferenc 1984: Folyamatoság és megújulás a közoktatásban. Társadalmi Szemle, 10. sz.
- [4] Gazsó Ferenc 1976: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- [5] Hátrányos helyzetű kisiskolások: Feladatsorok a nyelvi-irodalmi-kommunikációs kísérlet gyakorlatából, 1982. (Szerkesztette: Zsolnai József.) Tankönyvkiadó, Budapest.
- [6] Inkei Péter—Kozma Tamás—Nagy József—Ritoók Pálné 1979: Az ezredforduló iskolája. Tankönyvkiadó, Budapest.
- [7] Szépe György 1983: Fordulat előtt az anyanyelvoktatás? Magyar Nemzet, 162. sz.
- [8] Tanítási program 1. osztály nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési program, 1985. (Alkotó-szerkesztő: Zsolnai József.) OPI, Budapest.
- [9] Zsolnai József 1979: Beszédművelés kisiskolás korban, 2. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- [10] Zsolnai József 1980: Nyelvi kommunikációs képességek grammatikai megalapozása kisiskolás korban — kísérleti eredmények alapján. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [11] Zsolnai József 1982: Nyelvi-irodalmi-kommunikációs kísérlet, 1—2. kötet. OOK, Veszprém.
- [12] Zsolnai József 1984: Az anyanyelvi nevelés megújításáért. Magyar Tudomány, 9. sz.
- [13] Zsolnai József 1985: A tanulás tervezése és irányítása a nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési programban. OPI, Budapest.

DR. BAKSA JÓZSEF
Győr

A megfigyelőképesség mint a kreativitás alapja 6—10 éves korban

Az Oktatási Törvény módszertani szabadságot biztosít a nagyobb önállóságra hajlamos és képes pedagógusok részére. Természetes következménye ennek, hogy fel-tűnő mértékben jelentkeznek a tanulók kreativitása, kezdeményező készsége. Kifogyha-tatlanná válnak az ötletek, a tervek, az elgondolások, azaz a régóta óhajtott önállóság útjára léphetnek. Azt kell mondanom, hogy már az iskolába lépés első percétől kezdve megmutatkoznak a kreativitás ismérvei. Hiszen az annak alapját képező értelmi erők valamilyen formában és szinten megvannak minden iskolaképes gyer-mekben. Bár nem tagadható, hogy azért állandó és fokozatos fejlődés útján erősöd-nek, s válnak valóban az alkotó munka sajátosságává.

A fokozatosságban azonban benne kell látnunk azt a lényeges vonást, hogy arról van benne szó, hogy pl. az első osztályos tanuló gondolkodása nem csupán alacsonyabb szintű a későbbi kor gyermekéénél, hanem egyúttal adekvát is a maga korá-ban. Úgy szoktuk kifejezni ezt a tényt, hogy „tipikus gyermeki gondolkodás”. Példá-val is megvilágítva azt látjuk, hogy a 6—7 éves gyermek szerint télen azért esik hó, mert hideg van. Alapjában helyes következtetés tehát ezen a szinten, nem alacsonyabb gondolkodásra utal, hanem pontosan megfelel az életkor értelmi tevékeny-ségének. Itt lenne tehát az ideje, hogy a „fokozatosság elvének” ezt az aspektusát is vegyük figyelembe tanítványaink értékelésénél. Úgy vélem, hogy kevesebb lenne az ellentét a családi ház és az iskola között.

A kreativitás alapját képező értelmi erők közül most a megfigyelőképességet vegyük jobban szemügyre.

Mindenki előtt ismeretes, hogy I. P. PAVLOV híres intézetének homlokzatán háromszor is ott olvasható jelszó: Megfigyelni! Megfigyelni! Megfigyelni!

A megfigyelés alapján véve „tudatos észlelés”. Nyilvánvaló tehát, hogy ennek a tudatosságnak az irányítása, mozzanatainak rendszeres számontartása lesz elsősorban feladatunk a fejlesztésben.

Mielőtt ezekről a tennivalókról szólnék, nézzünk szembe napjainknak egy jellegzetes és különös ellentmondásával. Nevezetesen: az automatizáció, a kibernetika meg a számítástechnika térhódítása egyre inkább csökkenti az ember fizikai munkájának szerepét. De ugyanakkor mégis növekszik az embernek — mint termelő erőnek — a jelentősége. Hiszen az egyre bonyolultabb gépek tervezése, programozása stb. hallatlan módon kiművelt értelmű, magasszintű képességekkel rendelkező emberek nélkül alig elképzelhető. Éppen ez a körülmény az egyik oka annak, hogy a pedagógia, a nevelés kérdései, a sokoldalúvá formálás feladatai és eszközei, valamint módszerei nem csupán a pedagógusok központi problémája. Túlnötte azok kereteit. Ezért azt kell mondanunk, hogy egyre inkább társadalmi kérdéssé szélesül. El kell tehát fogadnunk Lick József alábbi megállapítását: „A személyiségnek a szocializmus társadalmi keretei között lezajló fejlődése természetesen az a legfontosabb témakör, melynek belső összefüggéseit, törvényszerűségeit és fő irányait feltárni a tudományok egyik alapvető feladata.” Magától értetődő tehát, hogy a neveléstudomány is keresse és keresi is azt az utat, amely az oktatásban teljesítményképes tudáshoz, a nevelésben közösségi emberhez, integrált személyiséghez, a képzésben pedig sok és jól funkcionáló jártassághoz és készséghez vezet. Ugyanis csak így lesz képes olyan egyént kialakítani, aki a társadalmi termelésben reá háruló — egyre bonyolultabb és differenciáltabb — feladatok elvégzésére optimálisan alkalmassá válik. De egyúttal egyéni boldogulásának biztosítására és életének megszervezésére is rendelkezik megfelelő alappal. Ez sem elhanyagolható szempont!

A különböző párthatározatok, az Oktatási Törvény is jelzik, hogy valóban társadalmi ügyről van szó. Mindezt jól látjuk és tudjuk. Mégis lassanként szólammá kopik már az a megállapítás, hogy napjaink tudományos és technikai forradalma által teremtett civilizáció törvényszerűségeinek felismerésére és lehetőségeinek optimális felhasználására egyre kevésbé lesz képes az azt létrehozó, alkotó ember. A hagyományos módszerekkel közvetített ismeretek anyaga nem tudja biztosítani a helyes adaptációt, a legkedvezőbb alkalmazkodást az adott társadalmi-termelési viszonyokhoz. De nyugodtan kimondhatjuk — hiszen tény! —, hogy az egész modern információs közvetítéssel elsajátított ismeretek, jártasságok és készségek sem képesek erre önmagukban. Pedig a korszerű nevelés és oktatás még ezzel sem érheti be. Hiszen a mi nevelésünk, a szocialista nevelés csak akkor lesz más, magasabbrendű és hatékonyabb, ha állandóan a jövőre tekint. Ha és amennyiben az eddigieknél sokkal inkább épít a tanulói kreativitásra, az önálló alkotó tevékenységre. Mindenesetre azzal már számolnia kell az illetékeseknek, hogy elodázhatatlan feladatunk az ismeretanyag nagyon alapos és igen átgondolt szűrésére sort keríteni.

A másik, nem kevésbé lényeges teendőnk a gyermekek értelmi erőinek olyan dinamikussá fejlesztése, hogy képesek legyenek minden adott helyzetben — a ma még alig elképzelhetőekben is! — az önművelés szubjektumaként „saját egyéni és tárgyi életfeltételeinek minden vonatkozásban fejlett alkotójává válni”. Ez utóbbi megállapításból az alkotóvá válást külön is ki kell emelnünk. Hiszen a korszerű embereszményben meghatározott sokoldalúságot nem lehet az objektív világról felgyülemlett vagy összegyűjtött kész ismeretek közvetítésével biztosítani. A sokoldalú fejlődés útja az lehet, hogy tanítványainkat felkészítjük a szükséges és lehetséges ismeretanyagnak, a tudásnak saját tevékenység révén történő birtokba vételére. Az iskolai oktatásnak, nevelésnek és képzésnek tehát az lesz a feladata, hogy megnyissa a megszerzés útját azáltal is, hogy hozzáférhetővé teszi az ismereteket, megszervezi a helyes

cselekvések lehetőségét. Távlatokban tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy a művelődés hovatovább az ismeretek állandó gyarapításához vezető módszerek elsajátításával lesz egyenlő. Félreértés ne essék! Nincs szó itt a régi vita — ti. a didaktikai materializmus vagy formalizmus — felelevenítéséről! Inkább arról, hogy mivel ma már lassanként arra is képtelen lesz az egyén, hogy a világra vonatkozó összes ismeretek alapjait elsajátítsa, *arra kell törekednünk, hogy a törzsfeljődésből következően megfelelő biztossággal és pontossággal működő érzékelés-észlelés segítségével megszereztessek az objektív valóságra vonatkozó ismeretek alapjait!* Ezen az úton, az ismeretek így szerzett körén keresztül pedig *maximálisan biztosítanunk kell a képességek és az értelmi erők kifejlesztését.* Ez annyival is inkább helyes célkitűzés, mert az emberi értelemre irányuló kutatások tanúsága szerint a tényszerű ismeretek nem bővíthetők korlátlanul. Ugyanakkor a képességek és az értelmi erők a funkcionálásnál megcáfolják a mechanika törvényeit, ugyanis nem romlanak, kopnak — bizonyos határokon belül! — a működés következtében, hanem éppen finomodnak, differenciálódnak, s így egyre bonyolultabb működésre válnak képessé.

Arról sem szabad megfeledkezünk, hogy éppen a technikai és tudományos forradalom következtében a jövő nemzedék számára egyszerűen létkérdés lehet az, hogy alkotó viszonyban lesz-e nemcsak a tudás tárgyával és saját tevékenységével, hanem önnön személyével is. Ami azt jelenti, hogy *a jövőben minden egyénnek el kell jutnia a neveléstől az önművelésig.*

Az értelmi erők és képességek célirányos és tényszerű fejlesztése, illetve kifejlesztése — az elmondottakból következően is! — egyre inkább szükségszerű s egyúttal elengedhetetlen feladatává válik a korszerű, a jövőre tekintő pedagógiai tevékenységnek. A nevelt emberből ugyanis csak úgy válhat önmagát nevelő, képző és művelő személyiség, azaz alkotó, kreatív ember, ha lehetővé válik számára a minél több oldalú és minél integráltabb viszony és kapcsolatrendszer kiépítése az objektív valósággal, a világgal. Ennek egyik jelentős feltétele, hogy az iskola a pedagógiai tevékenységben megtanítsa a felnövekvő nemzedéket az ún. „értelmi cselekvés módszereire”. E tevékenység közben fejlődnek jelentősen az értelmi erők és képességek. Ugyanakkor biztosítani kell azt is, hogy azok folyamatos gyakorlásban jól működő dinamizmussá, struktúrává erősödjenek. Ezáltal lesz képes az egyén új, eddig ismeretlen valóságmozzanatok és összefüggések önálló megismerésében eredményesen felhasználni. De éppen ez a célja tevékenységünknek.

Az értelmi erők fejlesztése nem jelent szétbontó részfeladatokat és a személyiség általános formálásától sem választható el. Ha most mégis arra vállalkozom a továbbiakban, hogy egyes tantárgy egy-egy témakörén belül csupán egyvel — a megfigyelőképességgel, illetve annak fejlesztésével foglalkozom — ezt mindössze a könnyebb áttekinthetőség és a lehetőségek koncentráltabb bemutatása érdekében teszem.

A MEGFIGYELŐKÉPESSÉG FEJLESZTÉSE A LAKÓHELY ÉS KÖRNYÉKE ÉLETÉBŐL (KÖZLEKEDÉS) CÍMŰ TÉMAKÖR KERETÉBEN

Tudom, hogy az itt következő megállapítás frázisként hat, mégis le kell írnom. Így van a megállapítás: a békés egymás mellett élés gondolatából következően világ-méretekből kibontakozó gazdasági verseny — véleményem szerint — csakis egy esetben dölhet el a szocializmus javára. Nevezetesen: ha minden egyénben magas fokra sikerül fejlesztenünk a megfigyelőképességet. Miért állíthatom ezt ilyen nagy határozottsággal?! Részben azért, mert azoknak a bonyolult mechanizmusoknak, műszereknek, gépeknek, számító és kibernetikus készülékeknek a felhasználása, amelyek a legmagasabb szintű termelést biztosítják, nem képzelhető el igen pontos és biztos megfigyelőképesség nélkül. De a mezőgazdasággal szembeni s egyre fokozódó követelmé-

nyek sem oldhatók meg ilyen képességek nélkül. Talán elég itt példaként egyetlen momentumra utalnom. A világ nagy gondját képező fehérjecsökkenés megoldásához — azt kell hinnem! — töményen koncentrált megfigyelésen alapuló kísérletezések visznek közelebb.

Nem volna helyes a kitüntetett értelmi képesség szerepének eltűlése. Nincs is ilyen törekvésem. Bár még azt le kell szögezmem, hogy véleményem szerint a szellemi és fizikai munka között régóta s még jelenleg is fennálló különbség áthidalásában, a művelt munkás elképzelt eszményének megközelítésében is jelentős szerep vár a megfigyelőképesség általánossá tételére. Ugyanis éppen a megfigyelés teszi lehetővé a fizikai munka már említett háttérbe szorulását a kemizálás és az automatizáció előretörésével párhuzamosan. De látnunk kell e jelentős képesség szerepét a tudományos kutatómunkában is. Hiszen a tények összegyűjtése, az új jelenségek feltárása s ennek alapján új törvényszerűségek figyelembevétele a világ átalakításában, feltételezi a megbízható megfigyelést, az ún. „gondolkodó észlelés”-t.

Jogos lenne itt az a megjegyzés, hogy ezek igencsak távlati célok az alsó tagozatos tanulók számára. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy a jól funkcionáló megfigyelőképesség a tanulásban is elengedhetetlen. Két szempontból is annak kell tekintenünk. Naponta tapasztaljuk mindannyian, hogy azok a tanítványaink, akik már egy bizonyos szintet elérték a megfigyelőképességben, azok sokkal hamarabb és eredményesebben szereznek jártasságokat, készségeket, és gyorsabban haladnak előre az egyes tárgyak anyagának és a valóságmozzanatoknak a megismerésében is. Ugyanis a már korábban említett érzékelő-észlelő apparátus megbízható működése alapjául szolgál a pontos ismereteknek, az összefüggések és törvényszerűségek meglátásának, s ennek folytán a jelenségek közötti eligazodásnak. A másik szempont sem kevésbé fontos. Hiszen a sokat és sokszor emlegetett tanulói aktivitással áll kapcsolatban. A megfigyelőképesség jó funkcionálása szinte minden pillanatban nyújt az egyén számára olyan információt, mely cselekvésre ösztönzi, vagy éppen valami tevékenység abbahagyására kényszeríti. Ez pedig tételünk szempontjából azt jelenti, hogy a nevelésnek mind pozitív, mind pedig negatív irányban jelentős segítséget nyújthat a megfigyelőképesség.

Meggyőződésem szerint elegendő érvet sikerült felsorakoztatnom annak belátásához, hogy *a megfigyelőképesség fejlesztéséhez nagyobb tervszerűségekre és célirányosságra van szüksége pedagógiai gyakorlatunknak.*

Annak leszögezése mellett, hogy végeredményben az alsó tagozat valamennyi tantárgya ad alkalmat az értelmi erők fejlesztésére, mégis azt kell mondanom, hogy azért az egyes tárgyak egyike vagy másika több lehetőséget foglal magában. Pl. a környezetismeretek minden órája kitűnő iskolája lehet a megfigyelés fejlesztésének. Annyival is inkább, mert alaptételként el kell fogadnunk, hogy *„a megfigyelés akkor lesz hasznos, ha magában a megfigyelési gyakorlatban tökéletesedik”.*

A kiemelt téma 4. órája tanulmányi sétával indult.

E sétának pontos tervét vázlatosan ismertetem. Azért tartom ezt feltétlenül szükségesnek, mert tapasztalat szerint kevés pedagógus tartja fontosnak a tanulmányi séták előzetes, írásos megtervezését. Nyilván abból a feltevésből indulnak ki, hogy „ha kilépünk az iskolából, mindig annyi a látnivaló, és olyan sok élményanyag gyűlik össze, hogy hetekig megélünk belőle a környezetismeret és egyéb órákon.”

Ha elfogadjuk — mert el is kell fogadnunk! —, hogy *a megfigyelés képesség, akkor viszont azt is tudnunk kell, hogy kialakítása csak célirányos és rendszeres fejlesztő munka eredményeként valósul meg.* Éppen a tervszerűség és a rendszeresség követeli meg a tanulmányi séták és kirándulások gondos előkészítését, a tanulók figyelmének irányítását és az ún. „cél tudatos észlelés” biztosítását.

Mint már említettem, ez esetben a „Lakóhely és környéke életéből” c. témából a **KÖZLEKEDÉSSSEL** foglalkozunk.

Az 1. óra anyaga: tanulmányi séta a vasúti pályaudvar, az autóbusz-pályaudvar, a posta és az utcai közlekedés megfigyelése.

Feladatként kítűztük:

- a) A nagyállomás, a vidéki autóbuszállomás, a főposta megfigyelése, az ott dolgozók munkájának megtekintése; a kerékpáros közlekedés rendjének rögzítése.
- b) Mások és magunk életének védelme a közlekedésben.

1. A séta előkészítése:

a) az útvonal kijelölése szóban, majd a megfigyelési szempontok közlése: — Figyeljétek meg: miféle közlekedési eszközök végzik városunkban a személyek és az áruk szállítását! A gépek mellett nézzétek a velük foglalkozó, dolgozó emberek munkáját is! Úgy végezzétek a megfigyelést, hogy majd egyedül is eligazodjatok a pályaudvarokon meg a postahivatalban! Kérjétek ingyenes nyomtatványokat, majd megtanuljátok helyes kitöltésüket. Ne feledkezzetek meg az útközben történő eseményekről és a közlekedési eszközökről sem!

b) A szerek kiosztása: — Az 1. padosor az autóbuszállomáson látottakról; a 2. padosor a pályaudvarról és a 3. a postáról fog beszámolni.

c) Magatartás: — Szeretném, ha meglátnák rajtatok, hogy már negyedikesek vagytok!

2. Minden padosor megkapja a következő megfigyelési feladatokat:

a) Útvonal: Tanácsköztársaság útja, autóbuszmegálló, Szabadság tér, „repülő híd”; vidéki autóbuszállomás, Baross híd, Bajcsy-Zsilinszky utca az iskoláig.

b) Kerékpárosok a villanyrendőrnél; helyi autóbuszállomás: érkező és induló járatok száma, útvonala, felszállás, leszállás.

c) A vasútállomás: homlokzat, előcsarnok, jegypénztárak, tudakozó, váróterem (gyermek-, tanuló-, kultur- stb.), menetrend, tájékoztatók. Az érkező és induló vonatok. Az aluljárók. Sínek, váltók, jelzők. A fűtőház. A vasút dolgozói. Az utasok.

d) A posta: udvar, szállítóeszközök. — A hivatal, beosztások. Az emeleten irodák, műszaki berendezések: telefon, távirda, telex. A telefonálás, levélfeladás, értékcikkek. Pénzkezelés. Csomagfelvétel.

Gyakorlat:

1. Az automaták helyes kezelése.

2. Nyomtatványok kérése.

e) Volán- (vidéki) pályaudvar: járatok, jegypénztár, váróterem, információ.

3. Rövid összegzés: — Közlekedési létesítmények és eszközök. (Utalás a következő órai feldolgozásra.)

4. Házi feladat: plakát, kép gyűjtése. — Gondoljatok arra, hogy a megfigyeltekről még részletesen beszámolhattok. A képek és plakátok pedig emlékeztetni fognak erre a szép sétára!

Talán különösnek tűnik, hogy az írásbeli terv mellé még bizonyos előzetes ismereteket is nyújtunk a tanulóknak. Ennek célja az, hogy korán szoktassuk hozzá tanítványainkat a nyitott szemmel való járásra a világban. Ennek a szemléletnek a minemősége megszabja az egész oktatási folyamat útját és eredményét. Hiszen az előzetes tájékoztatás mindarról, amit észlelni fognak, vagy ami a megfigyelés közben történhet, megakadályozza, hogy valami nem várt, de teljességében nagyon lényeges jelenséget vagy mozzanatot a tanulók hézagosan, esetleg éppen hibásan észlelnek. Mindkettő következtében fennáll az a veszély, hogy következtetéseik előítéletekhez s nem tényyszerűen is fennálló törvényszerűségekhez vezetnek. Talán jó példa erre itt az az előítélet, hogy a fecskék a hideg miatt vándorolnak el.

Növeli a megfigyelés eredményességét, ha a tanulóknak megfelelő érdeklődést is sikerül ébresztenünk az észlelendő tárgy és jelenség iránt: „— Úgy nézegessétek a feladatban megjelölt dolgokat, tehát úgy végezzétek a megfigyelést, hogy majd egyedül is eligazodjatok a pályaudvarokon meg a postahivatalban is!”

Ez a felszólítás itt arra a minden gyermekben meglévő motivációs bázisra épül, hogy szeretne önálló, felnőtt lenni. A továbbiakban még erősítést is kap a közlekedés veszélyeire történő utalásban, majd az utazás előkészületeinek átgondoltságában.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a megfigyelőképesség fejlesztése részben a tudatosság fokának emelését, részben pedig az akarat mozgósítását kívánja tőlünk kezdet-

től fogva. Ugyanis tudnunk kell, hogy a „gondolkodó észleléshez” mindig szükséges külön erőfeszítés is. Az érdeklődésnek — mint motivációs tényezőnek! — itt éppen az a szerepe, hogy megkönnyíti az akarat mozgósítását. Minél többször hat ilyenképpen, annál könnyebb lesz a gyermek számára az újabb megfigyeléseknél az önálló akaratmozgósítás. A közismert lélektani törvényszerűség: a szerkezet és a működés (struktúra és funkció) összefüggése ezt elméletileg is alátámasztja.

Mivel „megfigyelőképességen az embernek a rendszeres gyakorlás folyamatában kialakuló olyan képességét értjük, amellyel a tárgyaknak és jelenségeknek ki tudja választani azokat a tulajdonságait és sajátosságait, amelyek összhangban vannak a megfigyelés feladataival” (T. G. JEGOROV: Katonai pszichológia 143. old.), ezért igen jelentős tennivalónk fejlesztésében a megfigyelés adatainak a feldolgozása. Ugyanis itt teremődik meg annak lehetősége, hogy „a kép és a szó, az első és a második jelzőrendszer között” olyan kapcsolat jöjjön létre, hogy a tanulók képesek legyenek a képek helyett szavakkal elvégezni az egyes műveleteket.

Így jut el majd a már említett „értelmi cselekvés”-ek végzésének képességéhez. Ennek szemléltetésére szolgálhatnak a következő óramozzanatok:

A 2. órából: 4/b. *A vasútállomáson:*

- Messziről látszó nagy épület. Miért kell olyan sok helyiség? — Mit lehet és kell ott elintéznie az utazóknak? — Hogyan kell jegyet váltani? — Mi van az előcsarnokban? — Miért írják ki a vágányok számát? — Mennyi utas fordul meg ott naponta? — Miért kell váróterem? — Melyik a legnagyobb? — Miért? — Miféle tájékoztatók segítik az utasokat? (Indulás, érkezés; vágánytájékoztató; ivóvíz; „információ”; W. C. stb.)
- Ki volt már kisebb állomáson, s miben lát most különbséget? — Miben van megegyezés? (Képek vetítése: — Vigyázat! Veszélyek is leselkednek reátok. — Melyek? — Miért? stb.)

Ezeknek s a többi kérdéseknek nem csupán a gondolkodtatás a céljuk. Miközben összehasonlítanak, megkeresik a különbségeket és a hasonlóságokat, viszonyítanak, egyben fejlődik az a képességük is, hogy már megfigyelés közben keressék a valóságmozzanatok jellemző vonásait. Ezek segítségével szembe tudják állítani friss tapasztalataikat a már régebben megfigyelt és megkülönböztetett tárgyakkal. Ez megfigyeléseiket nagymértékben hatékonyá teszi. Hiszen így lesz tevékenységük valóban „gondolkodva észlelés”.

Voltaképp azt kell elérnünk e képesség fejlesztésében, hogy tanítványaink már a megfigyelésnél a gondolkodásra támaszkodjanak. Ha csupán annak rögzítésére törek-szenek, ami éppen megjelenik tudatukban egyik jelenségtől a másikig való tervszerűtlen áttérés közben, akkor gyakran éppen a leglényegesebb mozzanatok (ti. az összefüggések, hasonlóságok és különbségek, viszonylagosságok stb.) maradnak háttérben. Így pedig a képességfejlesztés hézagosa marad, és alaposág helyett felületességre szoktat.

Az ismertetett megbeszélésrészlet éppen arra utal, hogy miként lehet megvalósítani a pontos megfigyelés segítségével a tanulók aktív közreműködését a lényeg kiemelésében. Ez egyúttal közvetve segíti magának a képességnek a differenciálódását is. Természetesnek kell tartanunk, hogy ez csakis abban az esetben következik be, ha tanítás közben erre is utalunk. Mikor pl. megemlítjük a váróterem nagyságának különbözőségét, akkor azt is szóvátesszük, hogy a jó megfigyelő már akkor gondol erre a célszerűsége, mikor ott jár. Vagy amikor arról esik szó, hogy a pénztárak miért az előcsarnokban vannak, akkor utalnunk kell rá, hogy a pontos megfigyelő első ottléte alkal-mával gondol arra, hogy minden vasúti állomáson ott kell keresni a jegypénztárat stb. Mindez elkerülhetetlenül szükséges tennivalónk, ha a megfigyelést valóban „gondol-kodó észlelés”-nek fogjuk fel.

Talán még a 4. óra egy nevezetes mozzanatát kell kiemelnünk ahhoz, hogy magát a fejlesztés folyamatát egészében láthassuk.

A témával kapcsolatosan szerzett ismeretek, jártasságok összefoglalása és rendszerezése itt így történt:

7. A közlekedésről tanultak összefoglalása:

a) A vasúti közlekedés.

Az állomás és beosztása. A peron, vonatok. — Táblák, feliratok. Az utazás. A balesetek megelőzése.

b) Az autóbuszközlekedés.

Helyi és vidéki járatok. A jegykezelés. Megállók, jelzések. Korlátozott utaslétszám. Drágább, de gyorsabb.

c) A kerékpáros közlekedés.

Szabályosan felszerelt kerékpár. Szabályok, jelzések.

Hol nem szabad kerékpározni? — Miért?

8. Házi feladat: a Munkafüzet 7. oldalán a Tudnivalók megtanulása.

Ennek a vezérszavas összefoglalásnak voltaképpen kettős szerepe van a megfigyelőképesség fejlesztése szempontjából. Egyrészt bizonyos tájékozódási támpontokat kiemelünk a későbbi megfigyelés számára. Erről sohasem szabad megfeledkezni, de különösen lényeges tennivaló olyan esetben — mint most is —, amikor eléggé mozgalmas a megfigyelt valóságmozzanat. Másrészt eleget teszünk annak a másik fontos követelménynek is, mely szerint *biztosabban és pontosabban megtapadnak a megfigyelés eredményei, ha szóban is megfogalmazzuk azokat*. Ez elsősorban a lényeges momentumok vonatkozásában fennálló tény. Ha ugyanis csupán az ún. „belső beszéd” formájában rögzítjük az észlelés anyagát, akkor könnyen háttérben maradhatnak egyes fontos részletek. Ez pedig — mint tudjuk! — éppen a „konkrét eleven szemlélet” — mint ismeretszerzési alap — bizonytalanságát jelentené.

Summázásként az elmondottakhoz itt talán hozzáfűzhetjük, hogy mindezek mellett a megfigyelőképesség fejlesztése megfelelő bemutatásokat és magyarázatokat is kíván. Ami azt jelenti, hogy meg kell mondanunk tanítványainknak, hogy hogyan kell végézni a megfigyelést, és miért éppen az említett eljárásokat kell alkalmaznunk.

Úgy vélem, hogy végül is szükségszerű az egész folyamatnak a bemutatása összefüggően.

Előzetesen azonban hangsúlyoznunk kell, hogy magától értetődően nem tekinthető a kérdés az egész oktató-nevelő-képző tevékenységtől elszakítva. A külön tárgyalás inkább annak érdekében történt, hogy a pedagógiai tevékenység egészében fordítsunk gondot tudatosan és szándékosan is ennek a fontos, s mint mondtam, egyre fontosabbá váló képességnek a célirányos és mindenkire kiterjedő fejlesztésére.

A folyamatban, azaz a fejlesztésben a következő mozzanatoknak kell szerepelniök:

1. A megfigyelés céljának és feladatainak megfogalmazása. Tehát annak közlése, hogy mit kell megfigyelni, és miért éppen arra kell irányítani a figyelmünket.

2. Jól átgondolt terv nyújtása. Ez pontosan meghatározza az adott tárgy egyes részei, illetve a folyamat vagy jelenség egyes szakaszai és fázisai megfigyeléseinek a sorrendjét. Ezzel elkerülhetjük azt a veszélyt, hogy a hézagos megfigyelés értelmetlenné tegye a megfigyelést, a megfigyelő egész munkáját, vagy éppen balesethez vezessen. Talán elég itt példának okáért azokra a vasúti szerencsétlenségekre utalni, amelyeket a mozdonyvezetők felületes megfigyelése okozott a közelmúltban.

3. Előkészítésül mindig szükséges előzetes ismeretek nyújtása, illetve felelevenítése.

4. Lényeges mozzanat a megfigyelő, tehát a tanuló motiválása a megfigyelés tárgyával kapcsolatosan. Ha a gyermekben nem biztosítjuk a megfigyelendő valóságmozzanat megismerésének vágyát vagy tendenciáját, akkor, amit lát vagy hall, pontatlanul és felületesen észleli.

5. Szoktatni kell a tanulókat arra, hogy a tárgyakat és jelenségeket már a megfigyelés alatt összehasonlítsák és szembeállítsák.

6. Adjunk tájékozódási szempontokat! Tehát mondjuk meg a megfigyelés kritikus pontjait, csomópontjait vagy fordulópontjait.

7. A megfigyelés eredményét fogalmazzuk meg szóban vagy rajzban, esetleg táblázatban.

8. *Allítsuk be a tanulókat arra, hogy a megfigyelésről beszámolót kell adniok.* Ebben az esetben pontosabban végzik a munkát, s még jegyzetek készítésére is hajlandók lesznek. De meg is kell adnunk a beszámolás lehetőségét.
9. *Szokatunk kell a gyermekeket az önellenőrzésre.* Ez megóvja őket a családásoktól, az elvártnak és a valóban megtörténtnek a keveredésétől.

Bizonyosan már sokan észrevették, hogy az eredményes és hatékony megfigyelés lélektani feltételeit vettem számba a folyamat mozzanatainak leírásában. Azt szerettem volna elérni, hogy tanítványainkban tudatosítsuk ezeket, s állandó gyakorlásával tegyük valóban olyan személyiségvonássá, mely tevékenységük minden mozzanatát átszövi. Így és ezzel válik valóban képessé arra, hogy semmi sem kerülje el a figyelmét, mindent a maga idejében észrevegyen, és így megfelelő következtetéseket tudjon levonni.

*

Az elektronikus számító- és irányító gépek egyre több „formális értelmi tevékenység”-et vesznek le az ember válláról. Valamit azonban sohasem tudnak megoldani: nem lesznek értelmes lények. Az *emberségnek éppen az egyik specifikuma, hogy nem kötik merev mechanizmusok.* Mindig képes arra, hogy újabb és újabb módon *megváltoztassa környezetét* és ugyanakkor önmagát is. A változtatás és az önváltozás minden fejlődésünk alapja. Talán elég itt arra a hallatlanul nagy változtatásra gondolnunk vagy utalnunk, amely a közös gazdaságokat eredményezte annak idején. Következményeként visszavonhatatlanul megváltozott a magyar parasztság élete, gondolkodása. Ma már nevetségesen hatna, ha ezt a nagy átalakulást vissza akarnók fordítani!

Ennek a magasszintű emberségnek a kibontakoztatása teszi olyan hallatlanul értékessé a pedagógusi munkát. Minél jobban megtaláljuk azt az ismeretanyagbeli tartalmat, amelynek elsajátítása közben az értelmi képességek kifejlesztését is megoldhatjuk, annál inkább biztosított az a törekvésünk, hogy gyermekeinket a kor leghaladóbb eszméi hassák át, és világnézetük természetesen alapuljon a materializmuson.

Maga az ismeretanyag csupán a tartalmat adja ehhez a tevékenységhez. Bár nem tagadható, hogy egy fajta öntörvényűség érvényesül az oktatási folyamatban az értelmi erők fejlesztése szempontjából is. Ez azonban nem elég a bevezetőben említett követelményszint tekintetében. Minden tanítványunkat képessé kell tennünk arra, hogy valamennyi új helyzetben, minden új és meglepő tapasztalat esetén kreatív, azaz egyre inkább önállóan, alkotó módon ismerjék fel meglévő ismereteik és magas szintre fejlesztett értelmi erők segítségével az összefüggéseket és törvényszerűségeket. Így válik lehetővé számukra olyan természeti és társadalmi környezet kialakítása, amelyben igazán emberivé válik az élet. Azt kell mondanom, hogy a Széchenyi említette „tudományos emberfő” (Kiművelt emberekre értve és vonatkoztatva!) mennyisége egyre inkább kulcsa lesz az emberiség fejlődésének.

Természetes, hogy az értelem kiművelését nem szabad elválasztani az érzéleml világ gazdagításától és az akarat kiépítésétől. Tehát minden pedagógiai tevékenységnek az egész személyiségre kell irányulnia.

Éppen ez a totalitás adja meg munkánk szépségét és biztató távlatait.